

Vojna in mir

O strmoglavljenju bogov, zatonu junaštva in varljivi oazi miru

IZIDOR MENDAŠ

Nekoč v pradavnini je bila vojna domena bogov. Zevs je po desetletnem spopadu le premagal Titane, si tako zagotovil nadvlado na Olimpu in vzpostavil kozmično ravnovesje moči. Staroislandska Edda nam pripoveduje, kako je šele prvobitna vojna med Azi in Vani, dvema rodovoma božanstev, pomirila strasti, združila sprti strani in utrdila Odinovo oblast; nordijski svet pa v prihodnosti čaka prav tako kataklizmični zaključek, zaznamovan z vojno, ki bo omogočil novo rojstvo. Usodni trk, po katerem se sprostijo sile, ki so predpogoj za nastanek nečesa novega, je postal osnovni princip večine civilizacij. Vojna je veljala za nekaj naravnega, prvinskega, nujnega. Božanstva, povezana z vojskovanjem, so bila deležna posebnih daritev: žrtvovali so jim najboljšo drobnico, celo ljudi, toda množično prelivanje krvi, trpljenje in komunikacija preko simbolnih dejanj so bila le sredstva, kako pridobiti naklonjenost onostranstva.

Potem so se bogovom pridružili junaki. Ti posredniki med bogovi in navadnimi smrtniki, ki so znali rokovati z orožjem, so s svojo usodo izpolnjevali višje načrte. Eden izmed najimenitnejših je bil zagotovo Ahil, ki je s svojim srdom ogrozil razplet trojanske vojne. Homer nas v *Iliadi* najprej s silovito naglico potegne v vrtinec dogajanja, potem pa pred nami razprostire epsko širjavo bojev, preprirov, ritualov, človeških strasti, nežnosti ... Mozaik se nadaljuje v nedogled. Ko Ahil v vojni izgubi najboljšega prijatelja Patrokla, saj se volji bogov ne more upreti nihče, v osemnajstem spevu sledi znameniti prizor kovanja orožja, kjer Ahilov novi ščit postane kozmični okvir, v katerega pesnik vtke svoje misli o ustroju sveta. V kontekstu krute vojne najdemo nekaj najlepših biserov svetovne poezije, na primer Hektorjevo slovo od žene in sina ali mesto, ko Zevs med dramatičnim dvobojem tehta njegovo in Ahilovo usodo, ki se konča s smrtjo Trojanca. Gre hkrati za začetek in vrh sinteze človeškega in božanskega v kontekstu vojne. Nikdar ni bila vojna tako popolna, osebna, poetična, pa vendarle tako blizu večnemu.

Tudi antični marmor je krvav

Zgodovinsko gledano so antični spopadi bili vse prej kot pravljici. Medtem ko je Herodot, ta velemejster tisočeri zgodb, na pomoč klical delfijski orakelj, ki je na primer lidijskemu vladarju Krezu v konfliktu s Perziji dvoumno napovedal, da bo le-ta s prečkanjem reke uničil veliko državo, ki se je izkazala za njegovo lastno, in na koncu izpel slavo Helenom, ki so ob porazu perzijskega kralja Kser-

ksa I, se je Tukidid moral soočiti z realnostjo peloponeških vojn, ki so to cvetočo civilizacijo prisilile v postopni zaton, in sicer brez božjega posredovanja.

Klanja, požiganja in uničenja starega veka dojemamo brezčutno. Potočiti solzo ob presunljivem dnevniškem zapisu iz druge svetovne vojne je nekaj popolnoma naravnega, medtem ko je junaštvo tritostih Špartancev pri Termopilah le še snov za hollywoodske megalomanske fantazije. Zgodovinopisje in literatura sta izgradila panteon vojnih interpretacij, ki so postavile ideološke temelje novih imperijev, ključne dogodke pa sta hkrati izmaknila neposrednemu osebnemu doživljanju, ki ga v prvem primeru ovira objektivnost, v drugem pa poetičnost, čeprav vsebinsko med hladnokrvnim poročanjem in v nebo vpijočim izlivom čustvenih tegob ni nobene razlike. Včasih so goli spomeniki še bolj presunljivi. Ko sem se pred kratkim v Britanskem muzeju zagledal v asirske reliefe, kraljevi lov na leve ali uničenje mesta Lahiš, me je prevzela monumentalna estetika krutosti; prav tako kot me je s srhom navdala kamnita tišina grobov na Ličakivskem pokopališču v spomin mladim ukrajinskim prostovoljcem, ki so v poljsko-ukrajinski vojni med letoma 1918–1919 padli med obrambo Lvova. Izgubljeno življenje je vedno neponovljiva tragedija in s tem je vojna, ki ga povzroči, vedno in povsod zlo.

Vojna dobi človeški obraz

Vojna je strmoglavila z božanskega piedestala in postala trnjeva krona samega človeka. *Beowulf*, *Pesem o Rolandu*, *Osvobojeni Jeruzalem*, *Luzijada* in *Izgubljeni raj* se vse bolj pomikajo od univerzalne k posameznikovi (ali državni) viziji. Nato je ep utihnil. Človek se je trnjeve bolečine želel otresti na različne načine, tudi s smehom, objestnostjo ali satiro. Grimmelhausen svojega Simpliciusa vrže v vrtinec tridesetletne vojne, Voltaire svojega optimističnega Kandida umesti v okvire sedemletne vojne, pri čemer se ne eden ne drugi ne branita groteskne grozljivosti pri satiričnem obdelovanju dogodivščin svojih junakov. Ko Kandid na koncu svojemu učitelju Panglosu razlaga, da so se vse dogodivščine nujno iztekle na najboljši možni način, in navzoče enigmatično pozove k obdelovanju »našega« vrta, se lahko med drugim vprašamo, ali je mir res le ostane rajskega vrta, ki ga moramo mukoma obdelovati, da bi obrodil sadove, nanj pa nenehno prežijo stotere nevarnosti.

Razpeti med Hobbesom in Rousseaujem ne bomo niti dognali bistva niti uničili vprašanja človeške narave z analizo diskurzov,

Literatura je z omiljenim pristopom do vojne v 19. stoletju še naprej uspešno prikrivala temno plat v maniri baročnih platen. Raje se je osredotočala na osebne dosežke, kar nam je dalo sicer nekaj izjemnih epopej, kjer so junaki so postajali vse bolj človeški, zaviti v kopreno nacionalnih idej.

dekonstrukcijo ali očitki antropo- ter evrocentrizma. Od verske vneme do sekularne preračunljivosti ekonomskih ali političnih interesov smo za doseganje »višjih« ciljev venomer bili pripravljeni žrtvovati mir. Če mir lahko ponotranjimo, recimo v smislu duševnega miru ali stoičnosti, je vojna vselej obsojena na neizpodbitne zunanje posledice. Zunanji mir lahko dosežemo le s sožitjem in utrjevanjem kozmologije, ki temelji na harmoniji in dobrem. Vergilij proti koncu prve knjige *Georgik* zapiše: »Kdo bi si upal o soncu trditi, da kdaj je lagalo? / Sonce pogosto svari pred brezglavim uporom, izdajo, / ali če tleče sovraštvo lahko prekipeli bi v vojno.« A narave že zdavnaj ne poslušamo več. Kdo se bo danes poglobljal v umetniško veledelo, ki govori o poljedelstvu, živinoreji in čebelarstvu?

Navsezadnje so nas k vojnarnam gnale strasti: ni naključje, da si je Mars za ljubimko izbral prav Venero. Po Ovidiju je vsak ljubimec tudi vojak: zanimivo, kako smo vojno analogijo prevzeli v najbolj intimne predele naših življenj. Odkar je Helena povzročila Trojansko vojno in odkar je teologija za izvorni greh zmotno krivila žensko, smo bili udeleženi tisočerihih minivojn pod Amorjevimi krilom, ki so se jim pridruževale tudi seksualne psihološke frustracije. In če ta strast postane pogubna za druge, morda za cele narode?

Postopna streznitev in zadnji vzdihljaji junaških borcev

Umetnost v času baroka je vojno še vedno upodabljala na oddaljeni, alegorični način. Rubensa je vseskozi fasciniralo nasilje v navezavi z mitološkimi ali bibličnimi motivi, najbrž predvsem zaradi vsebujoče dinamike in gibanja, ki ga je prikazoval z neponovljivo virtuoznostjo. Velazquezovo miroljubno *Predajo Brede* (1634–35), mesta na južnem Nizozemskem, v španske roke motijo le postrojene sulice in črni dim v ozadju. Toda razkorak med vojno in mirom je postajal nevzdržen. Goya takšnega pogleda ni več prenesel. Bil je med prvimi, ki je brezosebnost in absurdno uničenje vojne prikazal na neposreden način, brez stilizacije. Immanuel Kant je leta 1795 podal svojo vizijo *K večnemu miru*, toda razsvetljski pohod Napoleonovih čet, ki naj bi Španijo osvobodile mračnjaštva, se je končal katastrofalno. Svet francoskega klasicizma oz. revolucionarnega zanosa je naletel na skrivnostnost El Greca in Zurbarána. Strelniki, ki je pokončal upornike tretjega maja 1808, ne dopuščajo prostora za junaštvo ali zmagoslavje: ostanejo le kriki, trupla in bolečina, skratka smrt. V ciklu jedkanic *Grozote vojne* (1810–14) je Goya to sporočilo še podrobneje razdelal: prepriča nas, da v vojni ni ne idealov ne lepote, so le nenadomestljive usode posameznikov.

Literatura je z omiljenim pristopom do vojne v 19. stoletju še naprej uspešno prikrivala temno plat v maniri baročnih platen. Raje se je osredotočala na osebne dosežke, kar nam je dalo sicer nekaj izjemnih epopej, kjer so junaki so postajali vse bolj človeški, zaviti v kopreno nacionalnih idej. Alexandre Dumas je poskrbel za nepozabno sceno, ko trije mušketirji z d'Artagnanom zavoljo stave mirno kosijo med dvema ognjema in žvižganjem krogel ter izkoristijo čas za bojni posvet, ki se v bistvu komajda navezuje na zgodovinske danosti. Za to prisrčno junaško sceno se sicer skriva kruta vojna realnost, ko so sile francoskega kralja Ludvika XIII (1627–28) obkolile, izstradale in navsezadnje osvojile protestantski La Rochelle. Gospo Bonacieux je vendarle potrebno rešiti pred kremplji kardinala Richelieuja! Zadnje vzdihljaje klasičnega evropskega junaštva lahko najdemo v delih Henryka Sienkiewicza. Njegova trilogija, ki obsega romane *Z ognjem in mečem*, *Potop* in *Mali vitez*, opisuje obdobje upora ukrajinskega hetmana Hmelnickega ter poljskih vojn s Švedi in Turki. Zgodovinska pristnost sicer ni bila Sienkiewiczova največja vrlina, toda nihče me ne more oropati spomina na vnemo, s katerim sem požiral njegove strani, polne nenavadnih pustolovščin in eksotičnih junakov, ki so spominjali na srednjeveške viteze. Patriotizem naj bi po mnenju pisatelja pripomogel h krepitvi src Poljakov, ki so bili takrat še razdeljeni med tri cesarstva. Nobelova nagrada za književnost 1905 leta je Sienkiewicza okronala za izjemne zasluge, ki jih je ustvaril kot epski pisatelj. Škoda, da danes tega idealizma nihče več ne jemlje resno ...

Somrak vojne etike: iskanje izraza v svetu brez smisla

Nato se je nad Evropo zgrnil mrak. Z izbruhom prve svetovne vojne so junaki končno izgubili smisel. 24-letni angleški slikar David Bomberg je nekaj dni pred usodnim izbruhom kar na ulici razstavil svojo *Blatno kopel* (1914), kjer abstraktne forme v barvah britanske zastave spominjajo na plešoče človeške oblike – najbrž židovsko prebivalstvo –, ki se želijo očistiti preteklih senc v rdeči kopele, čeprav rjavi steber moti ravnovesje kompozicije in vanjo vnaša preroški nemir. Angleži še zdaj prvo svetovno vojno imenujejo *the great war*. V njej so bili udeleženi tudi naši dedki in pradedki, nekateri celo na soški fronti, katere stoletnico obeležujemo letos, toda človeška življenja so bila le sredstvo za spopad velesil. Popolno dehumanizacijo vojne lepo prikazuje primerjava slik *La Mitrailleuse* (1915) futurista Christopherja Nevinsona in *Ustvarjamo nov svet* (1918) Paula Nasha. Prva nazorno prikazuje mašinizacijo človeka -vojaka, druga pa pod ironičnim naslovom uprizarja apokaliptično

krajino. Paul Nash je glasnik obupa: trupel padlih ni videti, zamenjala jih je pokrajina, ki je sama postala iznakaženo telo, polno bolečine in trpljenja.

Zaradi nevednosti ali fanatizma so svetovno vojno so pozdravljali celo umetniki, recimo futuristi. Mladi pesnik in slikarji, na primer Guillaume Apollinaire in Franz Marc, so se prostovoljno javljali in postali udeleženci morije v strelskih jarkih. Tudi veliki filozof Ludwig Wittgenstein je bil med njimi. Na vojne strahote je odgovoril na najbolj nenavaden način: s svojim *Traktatom* je ob koncu kaosa želel rešiti probleme ustroja jezika oz. sveta skozi prizmo logike. Gre za eno najgenialnejših samoterapij, ki pa se ji je kasneje tudi sam odrekel.

Neupravičeno pozabljeno ime je Izak Babelj, eden največjih ruskih literarnih talentov, sicer židovskega porekla. Kot poročevalec je bil priča porazu sovjetskih revolucionarnih sil, ki so zaman skušale vsiliti svoje ideje prebivalstvu na območju današnje Belorusije, Ukrajine in Poljske v poljsko-sovjetski vojni med leti 1919–1921. Ta »dodatek« prve svetovne vojne je v zbirki novel *Rdeča konjenica* dobil svojega nepričakovanega barda. Sin v pismu materi lakonično razlaga, kako so ubili izdajalskega očka, ki je poprej pokončal drugega sina, »rdečega psa«; scene antisemitizma se izmenjujejo z vinjetami starih rabinov in lokalnih cerkvic; pripovedovalec žaluje za čebelami (Georgika!), ki jih je vojna iztrebila; mestece Berestečko, kjer ljudje zaudarjajo po gnilih slanikih, »smrdi v pričakovanju nove dobe in namesto ljudi hodijo po njem blede sence obmejnega gorja«. Ko starec Gedali vpraša, kdo je v tej zmedej dejansko Revolucija in kdo Kontrarevolucija, odgovora ni. Poročilo o bitki pri vasi Česniki se ponorčuje iz banalnosti domnevno legendarnih vojskovodij, pripovedovalec pa prizna svojo strahopetnost in nesposobnost ubiti sočloveka. Ko sarkastični smeh in zgoščeno poročanje umolkmeta, ostaja očiten poraz še ene ideje, rojene iz revolucionarnega zanosa in prepričanja o samoumevnosti, ki se je izkazala za eno najbolj krvavih v dvajsetem stoletju. Babelj, vredni naslednik Kafke in Čehova, je nekega dne leta 1939 skrivnostno in za vselej izginil.

Čeprav je v moderni dobi nastalo veliko del, ki so tematizirale vojno in/ali mir, nobeno ni več dosegalo veličine starih epov: to je bilo preprosto nemogoče. Po Tolstojevem spomeniku srce parajoča, groteskna in dokumentarna dela niso več našla potrebne sinteze. Vendarle pa so se pojavljali posamezni vrhovi: španska državljanska vojna je liriki dala ogromno krvavih biserov: Miguel Hernández, Federico García Lorca in Vicente Aleixandre; Ernest Hemingway ali Kurt Vonegut sta to storila v prozi.

O drugi svetovni vojni bom raje molčal. Si lahko predstavljamo učinek praižvedbe Šostakovičeve 7. simfonije v obkoljenem Leningradu? In boj Paula Celana z nezmožnostjo ubeseditve v *Fugi smrti?* »Never such innocence again,« bi rekel Philip Larkin.

Evropska blaženost s pridržkom

Veliko smo govorili o vojni, le malo o miru. Morda zato, ker je Zahod politiko miru začel uresničevati šele ob koncu druge svetovne

Čeprav je v moderni dobi nastalo veliko del, ki so tematizirale vojno in/ali mir, nobeno ni več dosegalo veličine starih epov: to je bilo preprosto nemogoče. Po Tolstojevem spomeniku srce parajoča, groteskna in dokumentarna dela niso več našla potrebne sinteze.

vojne. Wilsonov idealizem in Liga narodov sta bila neučinkovit odgovor na prvo svetovno vojno, saj nista uspela preprečiti še ene tragedije. Pravno urediti oz. omiliti vojno je bil cilj Haaškega sporazuma in zametkov ženevskih konvencij, dokončno izoblikovanih šele leta 1949, ko smo našli najmanjši skupni imenovalec, ki nam omogoča preprečiti najhujše. 1948 leta se je mednarodna skupnost zedinila glede *Splošne deklaracije človeških pravic*, ki je pravno-humanano gledano morda njen največji dosežek. Takoj lahko kritiziramo: ustroj mednarodnega humanitarnega prava potrebuje veliko posodobitev, ker temelji na načelu suverenih držav z začetki v Vestfalskem miru iz leta 1648, ki ne zajema sodobnih kompleksnosti in ne opredeljuje jasno primerov državljanskih vojn ali nevladnih oboroženih skupin. Univerzalnost človekovih pravic in njihova uporaba v vojnem stanju je prav tako podvržena interpretacijam, polemikam, toda to je to, kar smo dosegli. Boljšega nimamo.

Zato je vsaj povojna generacija v Evropi, predvsem na zahodnem delu kontinenta, bila deležna svojevrstnega čudeža miru. Hladna vojna je sicer nenehoma pretela s popolnim uničenjem, a človek je prilagodljivo bitje, ki je vztrajno nadaljeval z *wiederaufbau*. Madžarska leta 1956, Praga leta 1968 in Vietnam so bili le oddaljeni kriki vojne, ki so nam jih posredovali masovni mediji. Projekt Evropske skupnosti, kasneje Evropske unije, je dokončno utrdil obdobje miru, ki je pravzaprav naravno, samoumevno stanje moje generacije. Pozabljamo, da so naši koncepti državnosti, samostojnosti in suverenosti sadovi krvavih madežev. Skoraj vsak evropski narod ima v svojem zgodovinospisju poglavja o herojskih borbah ali množičnih uporih. Morda smo kaj slišali o teoretičnih konstrukcijah *pax romana*, *pax britannica*, *pax americana*, vendar vojna ni edina protipomenka miru: revolucije, nemiri in prepiri so nas spremljali vedno in povsod. Vojna je le najbolj skrajno in temeljito nasprotovanje miru in blaginji, ki se mu sicer radi izogibamo: govorimo o oboroženih konfliktih, intervencijah, spopadih, ampak koga v Palestini ali Siriji zanimajo definicije?

Najrazvitejši deli sveta vztrajajo pri oamamljenosti od kajenja pipe miru. Upravičeno so lahko ponosni na svoje dosežke, toda mednarodne organizacije in državni voditelji, ki na vrhovih skupine G7 po bavarskih vasicah pijejo brezalkoholno pivo, na probleme

Minuciozno smo se lotili neštetihih direktiv ali sporazumov, toda na največje grožnje nismo jasno odgovorili. Arsenal informacij se zdi skoraj popoln, kar morda manjka, so odločnejša dejanja in ne navsezadnje polnopravne umetniške refleksije.

sodobnega sveta odgovarjajo prepočasi. Nesposobnost Varnostnega sveta OZN, da bi ustrezno razrešil obstoječe vojaške konflikte, šibkost EU, da bi ustrezno odgovorila na priključitev Krima v Rusiji in na spopade v Ukrajini, kjer vsi modrujejo o vzhodu in zahodu, medtem pa si ljudje želijo le boljšega življenja, so le nekateri simp-tomi.

Smo prekovali meče v lemeže? Sence dekolonizacije so še vedno vidne, državljansko vojno v DR Kongo smo spregledali, stanja v Kolumbiji ali Afganistanu smo se naveličali, arabske pomladi več ne jemljemo resno, genocidov v Ruandi in Bosni pa ni preprečil nihče. Tudi alternativni modeli so se izkazali za kratkotrajne epizode. Gverilska vojna na Kubi je vzbudila upe celega kontinenta, toda svetlejša prihodnost se je pomešala z enostransko ideologijo in nasiljem, ki sta zdravili z zagotovljenimi stranskimi učinki. Če se ustavimo v sedanosti – odkar je Grčija sprejela stroge varčevalne ukrepe trojke, je utrpela krčenje ekonomije, drugače značilno le za primere vojne. Naše nerazumevanje ruske *realpolitik* oz. rusko-evropskega partnerstva postaja Damoklejev meč. Danes se nam drobci vojne – ki so na videz daleč – kot pereči problemi nevarno približujejo, pri čemer ostajamo dvoletni: z donacijami bi radi igrali človekoljube, beguncev pa se otepamo na vse pretege.

Kaj torej imenujemo mir? Tudi jaz sem del te blaženosti evropskega miru, ko pod senco starega oreha počasi srkam popoldansko kavo. Če sem malce poetičen, me kar hitro zanese v svet pastoralnih idil, prebiram Tassovega *Aminta*, vendar me prešine slutnja: ali ni ta mir le kratkotrajni intermezzo, privid sreče, ki ga počasi spodkopava realnost? V primeru Vergilijevih *Bukolik* je to bila državljanska vojna, v mojem času pa so to »nove« vojne: uničevanje okolja, boj med elito kapitala in obupanimi dolžniki, brezposelnost, politični ali verski fundamentalizmi, vojna proti terorizmu, kibernetična vojna, kulturna vojna ter vojna kultur? Te nove vojne pa ne poznajo ne premirij ne jasnih meja. Kdo je zmagovalc in kdo poraženec določajo kratkotrajne situacije, konteksti, perspektive in predvsem bančni računi. Ali se ni nova svetovna vojna že začela, spontano, komaj opazno?

Kako naprej?

Postali smo znanstveni: o vojni in miru ne razpravljajo več samo filozofski in pravni traktati, ampak tudi dela sociologov, ekonomistov, politikov. Prežvekujemo Machiavellija kot začetnika moderne politične misli, postulat politike moči pa se približujemo le po ovinkih. Ali nas bosta *soft power* in *soft law* lahko še dolgo

reševala v tem globalnem, nenehno povezanem svetu? Minuciozno smo se lotili neštetihih direktiv ali sporazumov, toda na največje grožnje nismo jasno odgovorili. Arsenal informacij se zdi skoraj popoln, kar morda manjka, so odločnejša dejanja in ne navsezadnje polnopravne umetniške refleksije. Dandanes človek izgublja nadzor nad časom in posledično nad svojim mirom, zato vse težje globinsko dojemamo nove izzive. Imamo veliko vprašanj in malo odgovorov.

Nenehno se vračamo v preteklost, tudi ob sedemdesetem jubileju konca druge svetovne vojne. Polagamo vence, sestavljamo govore ali s paradnim pompom praznujemo zmago nad fašizmom. Obletnice so potrebne, čeprav je v njih nekaj absurdno pomanjkljivega: izguba boli tako desetega februarja sedemintrideset let po tragediji kot ob okroglih jubilejih. Počasi nas bo generacija, ki je doživela strahote druge svetovne vojne, zapustila. Zdaj moramo dokazati, da smo dobri učenci, sposobni poprijeti za poklic. Camus je v eseju *Ne žrtve, ne rablji* (1946) obsodil tako kapitalizem kot komunizem in nakazal pot brezpogojnega humanizma ter dialoga. Morda gre za utopijo, toda drugega izhoda nimamo, če želimo ohraniti evropsko oazo miru ali jo celo razširiti onkraj meja, vendar imejmo pri sebi za vsak slučaj tudi gorjačo – nikoli se ne ve, kdaj jo bomo potrebovali.

Ponovno se vrnimo v Antiko. Arhiloh, najemni vojak in največji antični jambški pesnik, nam jasno predoči dvoletnost vojne: po eni strani trdi, da je Aresov sluga, več umetnosti muz, ki si z orožjem mesi kruh in pije oprt ob kopje, po drugi strani pa razblini podobo neustrašnega junaka, ko za grmom pusti ščit, da bi rešil svojo kožo. So bili tudi junaki nam podobni bojzljivi? Najbrž se je tudi Ares včasih naveličal iger usode in brezskrbno zadremal. Sapfo je zapisala: »Mnogim konjenica se zdi najlepša (...) drugim spet brodovje; a meni tisto, v kar si zaljubljen.« Bodimo torej zaljubljeni v mir. \

Neonesnaženo okolje in dostop do pitne vode sta v javnem interesu.

JAVNI INTERES

Zimska številka revije *Razpotja*.
Prispevke pošljite na urednistvo@razpotja.si
do 25. 11. 2015.